

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-79.2-24>

УДК 373.5"1970/1980":811

Талалай Ю.О.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

БАГАТОМОВНІСТЬ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація. У статті здійснено аналіз наукових розвідок з питань багатомовності; подано дефініції термінів «багатомовність» та «двомовність»; виокремлено природну та штучну багатомовності; висвітлено психолінгвістичний та соціолінгвістичний аспекти в процесі дослідження цього явища типи багатомовності; схарактеризовано індивідуальну, територіальну та інституційну багатомовність; з'ясовано чинники розвитку і поширення багатомовності; визначено багатомовність як індивідуальну якість людської особистості та її здатність користуватися декількома мовами як засобами комунікації; виокремлено терміни «індивідуальна багатомовність» (для позначення здатності людини до використання декількох мов як засобів комунікації) та «територіальна багатомовність» (для позначення специфіки функціонування мов та їх використання у багатомовних країнах чи регіонах науковець застосовує поняття).

Ключові слова: багатомовність, природна багатомовність, штучна багатомовність, індивідуальна багатомовність, територіальна багатомовність, інституційна багатомовність, суспільна багатомовність.

Talalay Yuliya

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

MULTILINGUALISM AS THE INTERDISCIPLINAR PHENOMENON

Summary. The article focuses on the analysis of the scientific researches on multilingualism; the definitions of the terms "multilingualism" and "bilingualism" have been given; natural and artificial multilingualism have been distinguished; the psycholinguistic and sociolinguistic aspects in the study of this phenomenon types of multilingualism have been covered; individual, territorial and institutional multilingualism have been singled out; the factors for the development and spread of multilingualism have been identified; multilingualism has been defined as the individual quality of a human personality and his/her ability to use several languages as a means of communication. The term "individual multilingualism" is used to refer to a person's ability to use multiple languages as a means of communication. The concept of the "territorial multilingualism" is used to denote the specifics of the languages functioning and their use in multilingual countries or regions. The concept of the "institutional multilingualism" is used to refer to the situation of using a number of languages at the institutional level within a single state or inter-state associations. The scientist G. Lüdi emphasises that all these types of multilingualism are closely interconnected and interdependent. The scientists' attention is primarily focused on the languages functioning peculiarities and their use in a multilingual society. As a result, the scientists distinguish two types of social multilingualism: hierarchical and juxtaposition. As an example of the first type, the researchers consider the linguistic situation in France, where the French language dominates in all spheres of the society, while other languages, regardless of their status (regional languages, national minorities languages etc.) remain subordinate, despite the absence of any prohibitions on their use. An example of the second type is the Swiss phenomenon of four languages. The problem of social multilingualism has also become the subject of scientific studies carried by German linguist G. Kloss. The key concepts of his work on this topic concerned "national monolingualism", "individual monolingualism", "bilingualism", "multilingualism".

Keywords: multilingualism, natural multilingualism, artificial multilingualism, individual multilingualism, societal multilingualism, territorial multilingualism, institutional multilingualism.

Постановка проблеми. Аналіз наукових розвідок з проблематики багатомовності засвідчує, що ключовою проблемою перших наукових досліджень з питань багатомовності стало з'ясування ролі багатомовності в процесі особистісного становлення людської істоти загалом та її інтелектуального розвитку зокрема. Їх результати і висновки виявилися досить неоднозначними і суперечливими, адже, з одного боку, були виявлені негативні впливи багатомовності, що відображаються в наявності у дітей, які розмовляють кількома мовами, відхилень від норм однієї мови під впливом іншої, а також у нижчому рівні їх розумового розвитку та дещо гіршій успішності в шкільному навчанні порівняно з їхніми одномовними однолітками, а з іншого боку, було підтверджено факт позитивного впливу багатомовності на розвиток дитини, виявом яких проголошували насамперед гнучкість, оригінальність і нестандартність мислення дітей, які володіють кількома мовами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші наукові студії з питань багатомовності сягають початку ХХ ст. Одним з перших до цієї проблематики звернувся німецький лінгвіст М. Браун у праці «Міркування щодо питання багатомовності» (1937) [1, с. 115]. У ній вчений розглядає багатомовність як «активне, збалансоване і досконале володіння двома і більше мовами». З огляду на таке визначення науковець виокремлював *природну багатомовність*, тобто притаманну від народження, і *штучну багатомовність*, зокрема набуту в процесі навчання. У той час як М. Браун вказує передовсім на позитивні впливи багатомовності на становлення і життєдіяльність людської особистості, більшість його колег, зокрема британський психолог Д. Саєр, німецький лінгвіст Л. Вайсгербер та ін., акцентують увагу на її негативних наслідках у процесі інтелектуального розвитку людини, зокрема її когнітивно-пізнавальної сфери [1; 11; 18].

Мета – схарактеризувати низку нових підходів до тлумачення сутності й класифікації типів багатомовності.

Виклад основного матеріалу. Розширення проблематики наукових студій з питань багатомовності та відкриття нових перспектив у цій дослідницькій галузі спостерігаємо лише в 50-ті рр. ХХ століття завдяки науковим пошукам американських мовознавців У. Вайнрайха [16; 17] та Е. Хаугена [4; 5]. У 1953 р. У. Вайнрайх опублікував наукову розвідку «Мови у взаємодії з іншими мовами». У. Вайнрайх та Е. Хауген запропонували якісно нові критерії, принципи і підходи до трактування сутності феномену багатомовності. Зокрема вчені виокремили два ключові аспекти в процесі дослідження цього явища – *психолінгвістичний*, що стосується особливостей використання конкретною людиною декількох мов у процесі життєдіяльності, і *соціолінгвістичний*, що стосується співіснування і взаємовпливу мов у межах цілих спільнот, культур, регіонів тощо. Такий підхід спричинив суттєве оновлення тематики і проблематики наукових праць з питань багатомовності, посилення дослідницького інтересу до проблем взаємодії мов, соціального і культурного тла мовної взаємодії, методики дослідження мовних контактів тощо. У результаті цього науковці запропонували якісно нове бачення явища багатомовності. Так, У. Вайнрайх виділяє декілька її типів, зокрема складену багатомовність як наслідок зростання людини в багатомовному середовищі; координативну багатомовність як результат життєдіяльності людини в умовах імміграції; субординативну багатомовність як продукт птучного засвоєння мов, наприклад, у процесі шкільної іноземної освіти. Отже, проблему формування багатомовності особистості лінгвіст розглядає крізь призму *багатомовності суспільства*.

Тут варто зазначити, що для згаданих вище наукових праць характерне синонімічне вживання понять «багатомовність» і «двомовність». Певне розмежування їх значень спостерігаємо лише в 60-ті рр., зокрема в фундаментальній монографії чеського лінгвіста В. Вільдомека «Мультилінгвізм» (1963), присвяченій передовсім проблемі пізнавальних стилів багатомовних осіб [14]. Учений вказує на нечіткість понятійно-термінологічного апарату проблеми багатомовності. В. Вільдомек окреслив на термінологічні проблеми та прогалини в дослідженнях багатомовності: «Це не так легко дати визначення мультилінгвізму» [14, с. 262], водночас запропонували диференціювати поняття «двомовність» як «майстерність у володінні двома мовами» та «багатомовність» як «належну обізнаність в особливостях більш, ніж однієї мови». Виходячи з таких міркувань, дослідник вважає доцільним розглядати двомовність як варіант багатомовності. Відповідно термін «багатомовність» є, на його думку підпорядкованим, а «двомовність» натомість підпорядкованим, що слугує лише для позначення відповідної комбінації мов. При цьому В. Вільдомек розглядає поняття «багатомовність» у кількох значеннях, а саме як індивідуальне явище, що виражається у наявності в мовному репертуарі особи щонайменше трьох мов як засобів комунікації, та як соціальний фе-

номен, що знаходить вияв у співіснуванні декількох мов у межах певної суспільної спільноти [14].

Знаковою публікацією з проблем багатомовності 60-х рр. стала праця канадських лінгвістів з університету МкДжилл Е. Піл та У. Ламберта «Взаємозалежність білінгвізму та інтелекту» (1962), яка спричинила справжній переворот у поглядах на цю проблему. В результаті проведеної дослідницької роботи науковці вказали на суттєві позитивні впливи двомовності на розвиток дитини, зокрема в когнітивному і соціокультурному планах. Порівнюючи одномовних і двомовних учнів з однаковим соціокультурним рівнем, вчені констатували, що перші під час тестування інтелектуальних здібностей і, зокрема, розв'язання завдань, які передбачають гнучкість і оригінальність мислення мали значно гірші результати. Ця робота сприяла спростуванню поширеного досі міфу, що двомовність/багатомовність лише розпорошує розумовий потенціал дитини, стає перешкодою на шляху її повноцінного інтелектуального розвитку та зростання кількості прихильників позитивного ставлення до багатомовності [9].

У результаті цього наукова література з проблеми багатомовності 70-80-х рр. характеризується передовсім спрямованістю дослідницького інтересу на з'ясування чинників розвитку і поширення багатомовності та на питання мовного трансферу і метамовної свідомості. Зокрема ці проблеми стали об'єктом досліджень шведського психолінгвіста А. Стедье, фінського лінгвіста Х. Рінгбома, американського мовознавця Ж. Томас та ін. А. Стедье однією з перших зосередила свою дослідницьку увагу на проблемі освоєння другої іноземної мови (ІМ2). У результаті експериментального дослідження вчена довела, що навчальна діяльність фінських студентів, які вивчали німецьку мову як другу іноземну (ІМ2) (після шведської як першої іноземної), відзначалася кращою результативністю порівняно з навчальною діяльністю студентів, які вивчали німецьку мову як першу іноземну (ІМ1) [12]. Результати дослідження Астрід Стедье свідчать про частіше перенесення лексики другої іноземної мови (ІМ2) в третю іноземну (ІМ3) в порівнянні з першою іноземною мовою (ІМ1).

Фінський лінгвіст Хакан Рінгбом свої наукові пошуки спрямував на дослідження впливів білінгвізму на процес освоєння третьої іноземної мови (ІМ3). Учений встановив, що успіхи двомовних учнів в освоєнні англійської як третьої мови (ІМ3) є значно кращими, ніж результати одномовних школярів в оволодінні англійської як другої мови (ІМ2) [10]. У цій науковій розвідці Х. Рінгбом вводить поняття «відстань між мовами» (*language distance*). Під цим терміном учений розуміє типологічну схожість/відмінність між мовами. На думку вченого, мультилінгвальні мовці більш схильні переносити знання з цієї іноземної мови, з першої іноземної (ІМ1) чи другої іноземної (ІМ2), яка типологічно ближча до третьої іноземної (ІМ3) [10]. Аналогічні висновки зробила і Дж. Томас, відзначаючи кращі успіхи учнів, які володіли англійською та іспанською мовами, порівняно з їхніми одномовними однолітками у процесі освоєння французької мови. Дошукуючись факторів, що визначають ці успі-

хи, дослідники вказали на більш широкий обсяг лінгвістичних знань, умінь і навичок білінгвальних учнів, які вони застосовують у процесі освоєння нових мов, та на вищий рівень розвитку так званої метамовної свідомості, що трактується як здатність до усвідомленої діяльності над мовою, її осмислення і використання [13].

Широкою популярністю користувалися також роботи з проблеми багатомовності французького лінгвіста Ф. Грожана, який стверджував що когнітивно-інтелектуальна сфера монолінгвальної і плюрлінгвальної особистості суттєво різняться: рівень когнітивного розвитку багатомовної людини значно вищий, світогляд – ширший, а досвід спілкування – багатший. Водночас науковець наголошував на, що багатомовність – це не просто сума знань кількох мов, а унікальна комплексна якість особистості людини, що постійно змінюється і кількісно, і якісно. Відповідно учений закликав не ігнорувати наявні філологічні знання учнів, їхній комунікативний і пізнавальний досвід у процесі освоєння нових мов, та переоцінити роль у освоєних учнями мов з позитивних позицій, використовувати їх як основу для аналогій і зіставлення. При визначенні поняття багатомовності дослідник не був прихильником ідеї перфектного володіння усіма мовами. За його твердженнями, багатомовні особистості зазвичай освоюють і використовують мови з різними цілями, у різних галузях життєдіяльності, а тому намагання практичного втілення ідеї освоєння низки мов на рівні рідної є і недоцільним, і нереальним [3].

Розглядаючи феномен багатомовності під різними кутами зору, науковці запропонували і низку нових підходів до тлумачення її сутності й класифікації її типів. Так, шведський мовознавець Е. Оксар визначає багатомовність як *індивідуальну якість* людської особистості та її здатність користуватися декількома мовами як засобами комунікації, акцентуючи увагу передовсім на функціональному аспекті багатомовності. Відповідно, багатомовність передбачає здатність оперативно переключатися з однієї мови на іншу з урахуванням потреб комунікативної ситуації. Ступінь володіння мовами, за твердженнями дослідниці, при цьому не відіграє вирішальної ролі: «Багатомовність не означає однакове володіння мовами» [8, с. 11]. Така ідея, на її думку, є недосяжним ідеалом, адже жодна людина не опрацює ту чи іншу ситуацію відразу кількома мовами. Взаємозв'язок між мовами в мовному репертуарі особистості є досить динамічним і різноманітним: як правило, одна з мов має домінантне значення, при цьому, як стверджує учена, в процесі життєдіяльності людини будь-яка з мов, якою вона володіє, може стати домінуючою. Натомість так звана досконала багатомовність, тобто володіння кількома іноземними мовами на рівні рідної, за переконаннями науковця, є надзвичайно рідкісною [8].

Цікавим вважаємо і підхід австрійського лінгвіста М. Вандружки до обґрунтування сутності багатомовності, який стверджує, що багатомовність є характерною властивістю кожної людини, адже навіть володіючи лише рідною мовою, людина користується різноманіттям її варіантів, зокрема літературним, розмовним, діалектним,

жаргонним тощо. Це явище науковець називає «внутрішньою багатомовністю», якій, своєю чергою, протиставляє «зовнішню багатомовність» як здатність засвоювати і застосовувати іноземні мови. Поняття «іноземна мова» М. Вандружка також трактує досить своєрідно, позначаючи ним не лише мову іншої спільноти, а й невідомий варіант рідної мови, наприклад, діалект чи професійний жаргон. Виходячи з антропологічних та екзистенціальних міркувань, він вказує на необхідність неперервного освоєння нових мов і їх варіантів, адже «...ми живемо у декількох, часто дуже різних спільнотах, мови яких невпинно вивчаємо протягом усього нашого життя» [15].

Комплексним, багатомісним феноменом вважає багатомовність швейцарський мовознавець Г. Людї. Виходячи з таких міркувань, він виокремлює три типи багатомовності, зокрема *індивідуальну, територіальну та інституційну*. Термін «індивідуальна багатомовність» використовує для позначення здатності людини до використання декількох мов як засобів комунікації. Для позначення специфіки функціонування мов та їх використання у багатомовних країнах чи регіонах науковець застосовує поняття «територіальна багатомовність». Поняття «інституційна багатомовність», за його твердженням, слугує для позначення ситуації використання низки мов на інституційному рівні в межах однієї держави чи міждержавних об'єднань. Учений наголошує, що усі ці типи багатомовності перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності [7].

Саме ця класифікація, варто зазначити, була покладена в основу цілої низки наукових студій з проблем багатомовності на рубежі ХХ–ХХІ ст. Зокрема питання соціальної (територіальної, інституційної) багатомовності стали об'єктом дослідницької уваги французьких соціолінгвістів Д. Косте та Ж. Хебрарда у праці «На шляху до багатомовності» (1991). Увага науковців прикута передовсім до особливостей функціонування мов і їх використання у багатомовному суспільстві. У результаті дослідницької роботи вчені виокремлюють два типи соціальної багатомовності: *ієрархічну та юкстипозиційну*. Прикладом першого типу вони вважають мовну ситуацію у Франції, де французька мова домінує в усіх сферах життєдіяльності суспільства, натомість інші мови, незалежно від їх статусу (регіональні мови, мови національних меншин тощо), попри відсутність будь-яких заборон щодо їх використання, залишаються підпорядкованими їй. Приклад другого типу – швейцарський феномен чотирьох мов [2].

Проблема суспільної багатомовності стала також об'єктом наукових студій німецького лінгвіста Г. Кльосса. Ключовими поняттями його робіт на цю тематику стали «національна одномовність», «індивідуальна одномовність», «двомовність і білінгвізм», «багатомовність». Учений зосередив пильну увагу на взаємозв'язках між одномовністю, двомовністю, багатомовністю на індивідуальному і соціальному рівнях. Так, учений вказує на можливу комбінацію національної одномовності з індивідуальною двомовністю і багатомовністю, водночас наголошуючи, що національна двомовність і багатомовність обов'язково передбачає індивідуальну двомовність і багато-

мовність. Досліджуючи наявні у багатомовному суспільстві закономірності, науковець доходить висновку, що здатність послуговуватися кількома мовами передбачає наявність єдиного соціально-комунікативного колективу, який характеризується використанням мов, які функціонально доповнюють одна одну. Поняття «багатомовність» науковець вживає для позначення здатності індивіда застосовувати декілька мов як засобів спілкування, а також для позначення коекзистенції мов і мовних спільнот у межах певної геополітичної одиниці [6].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи дискусію щодо терміна «багатомовність», зазначимо, що він залишається поняттям з відкритою семантикою та слугує позначенню найрізноманітніших аспектів проблеми одночасного використання декількох мов. З метою їх систематичного розгляду в науковій літературі прийнято диференціювати *індивідуальну* та *суспільну* багатомовність. Поняття «суспільна багатомовність» або «мультилінгвізм» слугує для позначення ситуації співіснування мов у суспільстві. Проблема суспільної багатомовності у науковій літературі представлена у кількох вимірах. Зокрема,

у географічно-політичній площині досліджується багатомовність певної територіальної чи геополітичної структури (наприклад, місто, регіон, країна), а також політичне врегулювання мовної ситуації (визначення статусу, престижу, інституціоналізації і легітимація мов тощо). Соціально-психологічний вимір передбачає дослідження особливостей функціонування мов у різних мовних спільнотах у межах суспільства. Поняття «індивідуальна багатомовність» вживається для позначення ситуації, коли індивід має у власному мовному репертуарі декілька мов. Водночас поняття «індивідуальна багатомовність» або «плюрилінгвізм» вживається у вузькому і широкому значенні: у першому випадку плюрилінгвальність особистості має природне походження та характеризується досконалим володінням мов; у другому – багатомовність виражається у здатності особистості послуговуватися кількома мовами у повсякденному житті без урахування рівня їх компетентності. Виходячи з таких міркувань, перспектива нашого дослідження полягає в аналізі особливостей формування плюрилінгвальної особистості учнів-старшокласників у сучасному мультилінгвальному суспільстві.

Список літератури:

1. Braun M. Beobachtungen zur Frage der Mehrsprachigkeit. *Göttingische Gelehrte Anzeigen*. # 4. 1037. S. 115–130.
2. Coste D. Plurilingual and pluricultural competence. Strasbutg: Council of Europe, 2009. P. 1–51. URL: www.coe.int/lang
3. Grosjean F. Myths about Bilingualism. URL: www.francoisgrosjean.ch/myths_en.html
4. Haugen E. *The Norwegian language in America: A study in bilingual behavior*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1953. 695 p.
5. Haugen E. Bilingualism in the Americas. Alabama: American Dialect Society, 1956. S. 9.
6. Kloss H. Bilingualism and Nationalism. *Journal of Social Issues*. 1967. Vol. 234. Issue 2. P. 39–47.
7. Lüdi G. Eidgenössische Volkszählung, 2000. *Sprachenlandschaft in der Schweiz*. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik. 2005. S. 117–125.
8. Oskar E. *Language Contact and Culture Contact: Towards an Integrative approach in second language acquisition research*. *Current Trends in European Second Language Acquisition Research* / H. Dechert. Clevedon: Multilingual Matters, 1990. P. 10–20.
9. Peal E. The Relation of Bilingualism to Intelligence. *Psychological Monographs: General and Applied*. 27.3. 1962. P. 1–23.
10. Ringbom H. Cross-linguistic Similarity in Foreign Language Learning. *Multilingual Matters*, 2007. 143 p.
11. Saer D. Psychological Problems of Bilingualism. *Welsh Outlook*. XV. 1928. P. 131–134.
12. Stedje A. Interferenz von Muttersprache und zweitsprache auf eine dritte. URL: <https://books.google.com.ua/books?isbn>
13. Thomas J. The role played by metalinguistic awareness in second and third language learning. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. # 9. 1988. S. 235–246.
14. Vildomec V. *Multilingualism*. Leiden: A.W. Sythoff, 1963. 262 p.
15. Wandruszka M. *Die Mehrsprachigkeit des Menschen*. München, 1979. 357 s.
16. Weinreich U. *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton, 1953. 134 p.
17. Weinreich U. *Languages in contact, findings and problems*. New York: Linguistic Circle of New York, 1953. 148 p.
18. Weisgerber L. Das Wort der Welt als sprachliche Aufgabe der Menschheit. *Sprachforum*, Jg. # 1. 1955. S. 10–19.